

LBRIS

We know
books

**Primari de seamă
ai Bucureștiului**

Emanoil
PROTOPOPESCU-PAKE
DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU

ediția a II-a revăzută

**EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2024**

Cuprins

Argument	5
Omul (familia, studiile, averea)	9
Avocatul	23
Publicistul	29
Profesorul	38
Politicianul	48
Afaceristul și societarul	62
Filantropul și omul de bine	73
Masonul	80
În serviciul bucureștenilor	87
Avocat al Primăriei Comunei București	88
Prefect al Poliției Capitalei	93
Consilier comunal	98
Primar al Capitalei	100
Aprecierea posterității	191
Considerații finale	212
Note	215
Anexă	266
Bibliografie selectivă	272

Colecția *Planeta București* este inițiată și coordonată de
SILVIA COLFESCU

Coperta: Silvia Colfescu
Redactor: Catrinel Henig
Corectură: Alexandra Ciuciulin
Tehnoredactor: Teodor-Alexandru Pricop

Copyright © Dragoș Lucian Țigău, 2024
Copyright © Editura Vremea, pentru prezenta ediție, 2024

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚIGĂU, DRAGOȘ LUCIAN

Emanoil Protopopescu Pake / Dragoș Lucian Țigău.
- Ed. a 2-a, rev... - București : Vremea, 2024
Conține bibliografie
ISBN 978-606-081-180-0

352
929

Editura Vremea este acreditată CNCS, categoria B,
domeniul *Istorie și Studii culturale*

ARGUMENT

Ideea de a scrie această carte s-a născut la 24 ianuarie 2024, pe parcursul unei discuții agreabile purtate cu Doamna Silvia Colfescu, care este nu doar fondatoarea, cât mai ales, de aproape 35 de ani, sufletul Editurii bucureștene „Vremea”. La acea dată, interlocutoarea mi-a mărturisit intenția de a spori numărul lucrărilor din Colecția „Planeta București” prin continuarea seriei dedicate primarilor de seamă ai Capitalei. Totodată, mi-a exprimat oportunitatea de a pune, din nou, în fața publicului personalitatea și realizările unui mare edil bucureștean, anume Emanoil Protopopescu-Pake. Propunerea de a realiza o carte despre ilustrul gospodar de la începutul României independente mi s-a părut, deopotrivă, serioasă, onorantă și ... tentantă. Serioasă, întrucât era făcută de o persoană cu solide repere culturale, care, decenii la rând, s-a remarcat prin consecvența și maniera de a etala ipostaze dintre cele mai variate ale civilizației și urbanității bucureștene; onorantă, deoarece mi se oferea încrederea că voi scrie o carte bună despre vestitul primar; tentantă, pentru că aveam prilejul de a prezenta aprecieri noi și informații suplimentare în legătură cu viața și faptele concitadinului de demult.

Redactarea acestei cărți a fost facilitată de existența unui bogat material documentar, adunat prin îndelungate cercetări personale, apoi sistematizat în timpul alcătuirii tezei doctorale. Rezultatele muncii academice au fost prezentate în volumul *Emanoil*

Protopopescu-Pake. Portret de bucureștean, publicat în anul 2015, tot cu concursul binevoitor al Editurii „Vreamea”. Reluarea subiectului abordat atunci îmi pare necesară din mai multe motive. În primul rând, tirajul cărții amintite s-a epuizat de mult timp, astfel că accesul la conținutul ei este din ce în ce mai limitat. Un alt imbold este dat de constatarea că, în ultimii zece ani, Em. Protopopescu-Pake a continuat să rămână o figură ștearsă în rândul bucureștenilor, doar bulevardul central al Capitalei, care îi poartă numele, păstrându-i o vagă amintire. Planul administrației locale de refacere a statuii fostului primar, distrusă la începutul regimului comunist, a rămas doar o frumoasă intenție. În sfârșit, cel mai puternic motiv îl constituie cvasi-absența contribuțiilor istoriografice referitoare la personajul discutat aici. După anul 2015, articolele pertinente, care aduc un plus de cunoaștere despre Protopopescu pot fi numărate pe degetele unei singure mâini. Li se adaugă materialele care popularizează realizările primarului, dar multe dintre ele sunt postate în spațiul virtual, și astfel, nu au viață prea lungă. Este o pierdere care are și părți bune, pentru că lovește în diletantismul cu care au fost scrise unele texte. O serie de informații eronate se perpetuează de la un articol la altul, căci detașarea față de grija pentru adevăr și amănunt este tot mai mare.

Lucrarea de față tratează pe larg activitatea lui Em. Protopopescu de funcționar public în serviciul bucureștenilor. Ipostaza de primar este cea mai spectaculoasă și cea mai studiată din întreaga carieră a acestui om. Prin descrierea amplă a preocupărilor sale în calitate de edil al Capitalei, sper să răspund cât mai bine curiozității și așteptărilor cititorilor pasionați de trecutul urbei bucureștene. Totuși, așa cum am menționat în prefața cărții publicate în 2015, activitatea administrativă depusă de Pake nu poate fi apreciată corect fără

a cunoaște și celelalte ipostaze ale muncii sale. Mărturiile disponibile, ordonate corespunzător, nu lasă loc niciunui dubiu: până să ajungă primar, Protopopescu s-a afirmat ca avocat, publicist, profesor, membru în diverse societăți, inclusiv masonice, deputat și prefect al poliției. Destinul a hotărât ca acesta să-și exercite funcția de edil în cei din urmă ani ai vieții sale. Așa se explică de ce primariatul lui Em. Protopopescu, apreciat sau contestat, a reușit să-i oculteze preocupările anterioare și să-i asigure notorietatea postumă. Analiza atentă a carierei lui Pake arată că primarul capabil a fost și juristul activ, profesorul implicat, politicianul îndrăzneț sau afaceristul prosper. El și-a folosit cu succes avantajele, experiența și relațiile dobândite într-un domeniu pentru a obține realizări într-altul: avocatură-politică, politică-administrație locală, publicistică-profesorat etc. Aceste realități determină structurarea corespunzătoare a lucrării de față: etalarea bogatei activități edilitare este precedată de prezentarea succintă a preocupărilor de dinaintea ocupării fotoliului de primar.

Cartea de față este o formă revizuită a lucrării publicate acum nouă ani. În locul variantei facile de retipărire, am considerat mai potrivit să rearanjez textul, îmbogățindu-l cu informații suplimentare și interpretări emendate, să elimin multe pasaje care nu au relevanță pentru funcțiile de avocat comunal, de consilier și primar îndeplinite de personajul discutat aici, să refac aparatul critic și să ofer noi materiale ilustrative. Interesul pentru personalitatea lui Em. Protopopescu-Pake nu l-am abandonat după publicarea cărții anterioare, iar această preocupare s-a concretizat în investigațiile întreprinse în ultimii ani, care mi-au oferit posibilitatea de a aprofunda și prezenta aspecte noi, de a verifica și de a corecta informațiile deja cunoscute, de a face trimiteri precise la surse credibile, originale.

Totodată, prin citatele intercalate în narațiune, am lăsat textului istoric posibilitatea să vorbească de la sine. Sunt convins că prin acest mod, cititorii vor aprecia mai bine evoluția continuă a limbii române și, mai ales, concepțiile celor care au creat aceste mesaje.

Rod al bunăvoinței editurii, volumul conține un număr sporit de planșe în care am prezentat numeroase mărturii documentare și iconografice cu mare relevanță pentru subiectul cărții. Prin intermediul lor, cititorii au ocazia de a cunoaște o serie de obiecte și realități care fie au dispărut demult, fie altminteri le rămân mai puțin accesibile. Din respect pentru trecut, dar și față de public, am procedat la prelucrarea digitală a documentelor deteriorate (decolorate, mucegăite, pătate, rupte, șterse) sau reproduse la calitate slabă, care astfel au redevenit lizibile.

La sfârșitul acestui scurt expozeu, îmi exprim aleasa prețuire față de toți cei care au contribuit la apariția acestei lucrări.

28 august 2024

Autorul

OMUL (FAMILIA, STUDIILE, AVEREA)

Activitatea publică a *primarului* Pake este indisolubil legată de viața *omului* Pake. Neîndoielnic, mediul familial, pregătirea intelectuală, situația materială, dar și starea civilă au influențat evoluția carierei profesionale și politice, poziția și prestigiul câștigat în societate de personajul discutat aici.

Em. Protopopescu-Pake s-a născut la București, vineri, 12/ 24 ianuarie 1845. Tatăl său se numea Iancu și slujea ca preot la Biserica Negustori, iar mama apare în acte ca preoteasa Maria¹. Iancu a avansat în ierarhia ecleziastică până la demnitatea de protoiereu/ protopop al Capitalei, din această postură fiind ales ca reprezentant al clerului în Divanul ad-hoc al Țării Românești (30 septembrie - 10 decembrie 1857)². Un raport diplomatic din 3 octombrie 1857 îl indică pe protopopul Iancu ca adept al grupului ultraconservator din jurul foștilor domni Bibescu și Știrbei³. Existența sa poate fi urmărită documentar până la sfârșitul anului 1874, când figurează alături de fiul său, Emanoil, printre fondatorii Creditului Funciar Urban din București⁴. Disparația protopopului econom Iancu s-a petrecut în decursul următorilor nouă ani, căci un testament din 14 februarie 1883 îl menționează ca răposat⁵. Preoteasa Maria a supraviețuit nu doar soțului, ci și fiului ei Emanoil, săvârșindu-se din viață în pragul secolului XX, la venerabila vârstă de 85 de ani⁶.

Emanoil nu a fost singurul copil al protopopului Iancu. Se cunoaște că a avut o soră mai mare, anume

Maria, căsătorită timp îndelungat (1855-1903) cu funcționarul comunal Gheorghe Dertman, cuplul având copii⁷. După Emanoil, s-au mai născut doi copii care au primit prenumele Ion și Eufrosina. Ion Protopopescu (1850-1921) a fost însurat cu Olga și a avut copii. El a îmbrățișat cariera armelor, avansând până la gradul de locotenent-colonel. Meritele militare i-au fost răsplătite cu rangurile de Cavaler al Ordinului „Steaua României” (24 mai 1896) și de Ofițer al Ordinului „Coroana României” (9 mai 1902)⁸. Eufrosina a devenit soția medicului chirurg Alexandru Racoviceanu (1851-1896), având și copii⁹.

Funcția deținută de preotul Iancu a generat patronimicul familiei - PROTOPODESCU. La botezul oficiat în Biserica Negustori (20 ianuarie 1845), copilul a primit prenumele MANUIL (Emanoil, Emanuel)¹⁰. Această formă onomastică se regăsește și în alte surse documentare, ultima fiind atestată în cuprinsul listei electorale din 1 noiembrie 1870: *EManuilu Protopopescu*¹¹. După această dată, posesorul a preferat să utilizeze exclusiv variantele *Emanoil*, *Emanuel* sau, în semnăturile olografe, forma lor prescurtată: *Em.* În primii ani de viață a apărut și apelativul PAKE, inventat chiar de micul Emanoil care pronunța în felul său numele Manolache, Lache, cu care era alintat. Mai târziu, în 1868, tânărul avocat și-a adăugat acest apelativ la patronimic, pentru a se evidenția mai ușor în rândul numeroaselor persoane care se numeau Protopopescu¹². În perspectivă, această alăturare menită să clarifice identitatea posesorului a produs efecte opuse. Pe de-o parte, din cauza asemănării de nume, Em. Protopopescu Pake poate fi ușor confundat cu: 1) Emanuel Em. Protopopescu-Pake (1881-1952), fiul său; 2) Emanoil I. Protopopescu-Pache (1882-1967), nepot de frate și reputat agro-geolog¹³; 3) Dumitru (Take) Protopopescu (1850-1911), unul dintre membrii „Oculței”

național-liberale¹⁴. Pe de altă parte, încă din timpul vieții personajului nostru, a devenit uzuală varianta Pache Protopopescu, care s-a impus statornic prin numele bulevardului ce onorează memoria edilului. Forma cea mai familiară bucureștenilor - *Pache* - nu a fost folosită niciodată de Em. Protopopescu, el recomandându-se și semnând întotdeauna *Pake*. Utilizarea variantei *Pache Protopopescu* în loc de Emanoil Protopopescu-Pake ilustrează un fenomen mai rar, prin care un apelativ adoptat târziu - aici Pake - s-a substituit prenumelui autentic. Așa se explică de ce trecătorii au fost și rămân dezinformați asupra numelui real al fostului primar. Cei care nu rămân ignoranți și își pun întrebarea firească „de la ce vine numele de Pache?” rămân fără răspuns. De altfel, puține persoane intuiesc corect faptul că prescurtarea Em. este de la Emanoil/ Emanuel și nu de la Emil sau Emilian¹⁵!

O etapă distinctă și definitorie în viața lui Emanoil este cea a studiilor, întinsă pe aproape 20 de ani. Clasele primare le-a urmat la institutul recent înființat de Ioan Mitilineu, în mahalaua Sf. Vineri (1851-1855)¹⁶. După absolvirea acestei școli private (1855), tânărul Protopopescu a urmat timp de opt ani cursurile Colegiului Sf. Sava. În ciclul gimnazial a studiat limbile franceză, germană, greacă și latină, religia, istoria sacră și naturală, geografia, aritmetica și geometria, muzica vocală, caligrafia și desenul. A avut puține absențe, dar note mici la purtare, semn că fusese un copil turbulent sau irreverentios. Notele la învățătură erau foarte diferite, însă toate erau de trecere¹⁷. În cursul superior (liceal), adolescentul și-a completat pregătirea cu discipline noi: limba română, istoria românilor și universală, filosofia, algebra și fizico-chimice¹⁸. Rezultatele consemnate în registrele matricole ale colegiului confirmă concluzia biografului Dem. Teodorescu, anume că Emanuel nu se distingea prin note superioare altora, dar era liniștit

și muncitor¹⁹. De exemplu, în clasa a V-a (1859-1860), matematica îi crease mari probleme care prefigurau repetenția, promovarea făcându-se *in extremis*, la începutul clasei următoare. În schimb, îi plăcea mult istoria universală (clasa a VII-a, 1861-1862) unde avea note excelente. Din această perioadă s-au păstrat două caiete ale liceanului nostru, unul de teme la limba latină, iar celălalt cu o prezentare a filosofiei antice grecești până la Socrate²⁰. În 1863, Em. Protopopescu și-a încheiat studiile liceale, primind certificatul de absolvire nr. 163²¹.

Pregătirea superioară a dobândit-o la Facultatea de Drept, unde a audiat cursurile unor eminenți profesori: George Danieleanu (drept roman), Aristide Pascal (drept civil roman) în anul I; Constantin Bosianu (drept roman), Constantin Boerescu (drept civil roman) în anul II; George Costaforu (drept civil roman), Vasile Boerescu (drept comercial), Dimitrie Paul Vioreanu (drept public și administrativ) și Alexandru Vericeanu (economie politică) în anul III²². În timpul celor trei ani de studii (1863-1866), Em. Protopopescu s-a afirmat ca un om responsabil, care dorea să se întrețină singur. De aceea, la 4 octombrie 1863, s-a angajat copist la secția comercială a Tribunalului Ilfov, munca sa fiind plătită lunar cu 300 de lei vechi. La 5 mai 1865 el era înaintat ajutor de grefă la aceeași secție, primind un salariu de 400 de lei pe lună. Din acest post a demisionat în octombrie 1866, la trei zile după ce a obținut licența în Drept²³. Pentru teza de licență, absolventul și-a ales ca subiect acțiunea de vânzare-cumpărare în reglementarea vechiului drept roman și în cea a dreptului românesc din timpul său. Lucrarea era prezentată sub formă tipărită, fiind dedicată deopotrivă profesorilor Facultății de Drept, „scumpilor părinți”, rudelor și „amicilor intimi” ai autorului. Em. Protopopescu și-a susținut teza vineri, 14/ 26 octombrie 1866, în fața unei comisii prezidate de Vasile Boerescu și

care îi avea ca sufraganti pe P. D. Vioreanu, A. Pascal, Al. Vericeanu și G. Danielopolu²⁴.

A doua zi după obținerea licenței (15 octombrie), Em. Protopopescu s-a adresat ministrului Instrucțiunii cu rugămintea de a-i grăbi eliberarea diplomei, deoarece intenționa să plece la Paris, pentru studii doctorale. Petiția conținea și sugestia ca ministerul român să intervină pe lângă Consiliul Superior de Instrucțiune din Franța ca acesta să recunoască echivalența studiilor de Drept din cele două state²⁵. În mod firesc, această doleanță nu s-a putut rezolva pe loc, astfel că la Paris, proaspătul absolvent a primit doar echivalarea bacalaureatului (21 ianuarie 1867). La 14 februarie, și-a susținut din nou teza de licență, primind Diploma nr. 10.361/ 19 martie 1867. Titlul de doctor l-a obținut foarte repede (22 martie 1867), dar nu la Paris, ci la Universitatea Liberă din Bruxelles²⁶, în domeniul Științelor politice și administrative. Emanoil a fost al patrulea român care devine doctor al acestei prestigioase universități, în domeniul specificat²⁷. El nu a renunțat la gândul de a deveni doctor în Drept al unei facultăți din „Orașul Luminilor”, astfel că în 1868, a revenit la Paris. Soarta i s-a arătat încă o dată potrivnică, pentru că declanșarea războiului franco-prusian, în iulie 1870, l-a silit să-și susțină teza în liniștita Elveție, la Geneva (29 octombrie 1870). Având în buzunar și a doua diplomă de doctor, Emanoil revine în țară (noiembrie 1870), unde își începe cariera de avocat²⁸.

Următorul eveniment important din viața personală a lui Em. Protopopescu-Pake a fost căsătoria cu Iosefina (15 iulie 1853 - 4 decembrie 1920), fiica marelui comerciant Gheorghe Theodoraki Hagi. La momentul căsătoriei civile (11 mai 1872), Emanoil era prezentat ca „ortodox, român, în etate de ani douăzeci și șapte trecuți, june”, iar Iosefina apărea ca „jună, minoră, în etate de ani optsprezece”²⁹. După câteva zile, duminică,

14 mai, în Biserica Mitropoliei, s-a organizat și cununia religioasă³⁰.

Căsnicia a durat aproape 21 de ani, până la moartea lui Emanuel, iar această legătură a fost binecuvântată cu șase copii:

- 1) Nicolae (1 februarie 1874 - 9/ 22 iunie 1921)³¹;
- 2) Maria (1875-1947), căsătorită cu arhitectul Toma Dobrescu (1862-1934)³²;
- 3) Ecaterina (1878-1949), căsătorită cu juristul Alexandru Iuca (1871-1947)³³;
- 4) Emanuel (5 iulie 1881 - 23 martie 1952), căsătorit cu Ecaterina³⁴;
- 5) Ioan (Ionel) (20 iunie 1883 - 23 februarie 1951), însurat cu Viorica Brabețeanu³⁵;
- 6) Beatrice (1890 - 21 mai 1953), soția ofițerului Ioan Manu (1877-1957)³⁶.

Dintre cei șase copii, Emanuel și Ioan sunt cei mai notabili. Aceștia au moștenit din calitățile și înclinațiile pentru avocatură, administrație, afaceri și politică ale părintelui lor, pe care însă nu l-au putut egala în privința puterii și a realizărilor durabile.

Emanuel-fiul a urmat liceul și facultatea la Paris, luându-și licența în Drept, în anul 1908. De la 15 iulie 1909, s-a înscris în baroul de Ilfov. După sfârșitul Primului Război Mondial, Em. Protopopescu a devenit un membru marcant al Partidului Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu. El și-a arătat preocuparea pentru organizarea Capitalei interbelice, prin diverse modalități: numirea ca ajutor de primar (iulie 1920 - ianuarie 1922), implicarea în activitățile nou-înființatului Institut Social Român, conferințe pe teme editare etc. Activitatea i-a fost răsplătită cu numeroase distincții: Ordinele „Coroana României” și „Steaua României” (ofițer), „Crucea Războiului 1916-1918” și Medalia „Avântul Țării”³⁷. După 1938, Em. Protopopescu s-a dedicat afacerilor.

Ioan (Jean) Protopopescu-Pake a optat tot pentru studiul juridic. Își începe cariera în administrația Capitalei, fiind ales consilier și ajutor de primar (ianuarie 1911 - octombrie 1912). Afirmarea în viața politică se concretizează în alegerea ca deputat de Ilfov (noiembrie 1912 - februarie 1914). Eșecul la alegerile din mai 1920 l-a determinat pe Ionel Protopopescu să renunțe la politică și să se dedice avocaturii și afacerilor până în anul 1948, când i-au fost confiscate, prin actul naționalizării, proprietățile industriale.

*

Un alt aspect important din biografia lui Em. Protopopescu-Pake îl reprezintă situația materială. Copilăria și tinerețea lui au fost ferite de grijiile materiale, fapt dovedit de capacitatea protopopului Iancu de a-și întreține fiul în școli înalte, inclusiv la studiile doctorale din Belgia și Franța. O altă mărturie relevantă a unui statut social confortabil este aceea că în deceniul 1860-1870, tânărul Em. Protopopescu a reușit să tipărească trei dicționare, un manual de geografie, apoi tezele de licență și doctorat. Fără îndoială, editarea acestor lucrări a necesitat sume importante, la început acoperite cu banii părinților și leafa de copist sau grefier, iar ulterior recuperate din vânzarea cărților.

După 1870, câștigurile personale ale lui Em. Protopopescu-Pake au crescut neîncetat, fiind obținute mai întâi din avocatură. În 1872, „lista de persoanele care au subscris la formarea Institutului de Credit Funciar Român prin asociațiunea proprietarilor” cuprindea și numele lui Pake care depusese însemnata sumă de 70.500 lei³⁸. Peste câțiva ani (1874), protopopul-econom Iancu și fiul său, Emanuel se numărau printre fondatorii Creditului Funciar Urban din București, fiecare fiind înscris cu o proprietate în străzile Polonă, nr. 6 și Sfinților, nr. 17. Ambele imobile erau evaluate la